

КУЛТУРНЕ ПАРАЛЕЛЕ

Свакодневна култура
у постсоцијалистичком периоду

Всекидневната култура
в постсоцијалистическия период

Културне паралеле

ISBN 978-86-7587-047-0

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY SASA

Collection of Papers, Volume 25

Cultural parallels

Everyday Culture in the Post-Socialist Period

Editor in chief:
Dragana Radojičić

Editor:
Zorica Divac

Editorial board:

Gojko Subotić, Radost Ivanova, Milica Bakić-Hayden, Marina Martinova,
Natalija Puškareva, Elena Uzeneva, Eleftherios Alexakis, Peter Slavkovsky,
Sofija Miloradović, Bojan Žikić, Jelena Čvorović,
Mladena Prelić, Ljiljana Gavrilović

Secretary:
Marija Đokić

Accepted for publication by the reference of academician Dimitrije Stefanović and associate member of the SASA Vojislav Stanovčić, at meeting of the Department of Social Sciences SASA, September 2008.

BELGRADE 2008

ISBN 978-86-7587-047-0

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ

Зборник 25

Културне паралеле

Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду

Културни паралели

Всекидневната култура в постсоциалистическия период

Главни и одговорни уредник:

Драгана Радојичић

Уредник:

Зорица Дивац

Уређивачки одбор:

Гојко Суботић, Радост Иванова, Милица Бакић-Хејден, Марина Мартинова,
Наталија Пушкарева, Елена Узенева, Елефтериос Алексакис, Петер Славковски,
Софија Милорадовић, Бојан Жикић, Јелена Чворовић, Младена Прелић,
Љиљана Гавриловић

Секретар уредништва:

Марија Ђокић

Примљено на седници Одељења друштвених наука САНУ
одржаној септембра 2008. године на основу реферата академика Димитрија
Стефановића и дописног члана САНУ Војислава Становчића

БЕОГРАД 2008

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 36/IV, Београд, тел. 011-2636-804
eisanu@sanu.ac.rs
www.etno-institut.rs

Рецензенти:
академик Димитрије Стефановић
дописни члан САНУ Војислав Становчић
др Биљана Сикимић

Лектори:
Софија Милорадовић
Биљана Сикимић

Превод:
Јелена Чворовић
Биљана Сикимић
Петко Христов

Коректори:
Марија Ђокић
Биљана Миленковић Вуковић

Техничка припрема:
Љиљана Гавриловић

Корице:
Ивица Стевић

Фотографије на корицама:
Немања Будисављевић
Документација ЕИ САНУ и
Штампани медији

Штампа:
Академска издања
Београд

Тираж:
500 примерака

Радови сарадника ЕИ САНУ у овом Зборнику су са пројеката: 147020, 147021 и 147023, које у целини финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

Штампање публикације финансирано је из средстава Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије

Садржај
Съдържание
Summary

<i>Мирослава Малешевић, Насилје идентитета</i>	11
<i>Мирослава Малешевич, Насилие на идентичността</i>	32
<i>Miroslava Malešević, The Violence of Identity</i>	33
<i>Љиљана Гавриловић, Супермен у Србији или камење и идентитет</i>	35
<i>Лиљана Гаврилович, Супермен в Сърбия или камъни и идентичност</i>	48
<i>Ljiljana Gavrilović, Superman in Serbia or Stones and Identity</i>	49
<i>Иванка Петрова, Надежди и реалност в процеса на присъединяване към Европейския съюз. Примерът на българските дребни предприемачи</i>	51
<i>Иванка Петрова, Наде и реалност у процесу приступања Бугарске у Европску заједницу. Пример бугарских малих предузетника</i>	65
<i>Ivanka Petrova, Hopes and Reality in the EU Accession Process. The Example of the Bulgarian Petty Entrepreneurs</i>	66
<i>Срђан Радовић, Окцидентализам у Србији. Поједине карактеристике културне концептуализације у периоду транзиције</i>	69
<i>Срджан Радович, Оксидентализмът (западничеството) в Сърбия. Отделни характеристики на културната концептуализация в периода на преход</i>	81
<i>Srđan Radović, Occidentalism in Serbia. Certain Characteristics of Cultural Conceptualization in Transitional Period</i>	82
<i>Иван Ђорђевић, Утеривање патриотизма. Антрополошка анализа конструисања култа кошаркашке репрезентације Србије у спорској штампи</i>	85
<i>Иван Ђордџевич, „Вкарването“ на патриотизъм. Антрополошки анализ на конструирането на „култа“ към националния баскетболен отбор на Сърбия в спортната преса</i>	95
<i>Ivan Đorđević, Imposing Patriotism. Anthropological Analysis of Constructing the “Cult” of Basketball Team of Serbia in the Sport Press</i>	96
<i>Ана Лулева, Мъжественостите на прехода. Криза или преоткриване на патриархата</i>	97

<i>Ана Лулева</i> , Мушкост транзиције. Криза или поновно откривање патријархата	111
<i>Anna Louleva</i> , Masculinities in the Time of Transformation. Crisis or Re-Invention of the Patriarchy	111
<i>Мирослава Лукић-Крстановић</i> , Музички спектакл у излогу политике и производња опчињености	115
<i>Мирослава Лукич-Крџтанович</i> , Музикалният спектакъл между политическата витрина и формирането на обсеся	127
<i>Miroslava Lukić-Krstanović</i> , Musical Spectacle in the Show Window of Politics and the Products of Fascination	128
<i>Маријана Митровић</i> , Агенти спектакла. Политике тела у турбо-фолку	129
<i>Марияна Митрович</i> , Агентите на спектакъла. Политика на тялото в турбо-фолка	144
<i>Marijana Mitrović</i> , Agents of Spectacle. Body Politics in Turbo-folk	145
<i>Александра Павићевић</i> , „Света смрт“ Слободана Милошевића. Антрополошки есеј	147
<i>Александра Павичевич</i> , „Святата смърт“ на Слободан Милошевич. Антрополошко есе	156
<i>Aleksandra Pavićević</i> , “Sacred Death” of Slobodan Milošević. Anthropological Essay	157
<i>Марта Стојић</i> , Од фабрике бицикала до социјалног центра. Фабрика „РОГ“, Љубљана – експеримент друштвених односа	159
<i>Марта Стоич</i> , От фабриката за велосипеди до социалния център. Фабрика “РОГ”, Любляна – експеримент за обществени отношения	174
<i>Marta Stojić</i> , From the Bicycle Factory to the Social Center. Factory “ROG”, Ljubljana – the Experiment on Social Relations	175
<i>Зорица Дивац</i> , Породични живот и „европско“ радно време	177
<i>Зорица Дивац</i> , Семейен живот и “европейско” работно време	187
<i>Zorica Divac</i> , Family Life and “European“ Working Hours	188
<i>Станка Янева</i> , Кодове на идентичност в една смесена сватба	191
<i>Станка Янева</i> , Идентитетски кодови у мешовитом венчању	203
<i>Stanka Yaneva</i> , Identity Codes in a Mixed Marriage	204
<i>Галин Георгиев</i> , Песената традиция като форма на културна памет и идентичност. По материали от българската общност в Украйна	205

<i>Галин Георгиев</i> , Традиција песме као форма културног сећања и идентитета. На грађи бугарске заједнице у Украјини	221
<i>Galın Georgiev</i> , The Singing Tradition as a Form of Cultural Memory and Identity. On Materials from the Bulgarian Community in the Ukraine	221
<i>Ивица Тодоровић</i> , Проблематика реконструкције јединствене системске основе културних феномена – осврт на истраживања и аналитичке могућности	225
<i>Ивица Тодорович</i> , Проблематиката за реконструкцијата на общата системна основа на културните феномени. Кратък преглед на изследвајата и на възможностите за анализ	241
<i>Ivica Todorović</i> , The Problem of Reconstruction of Uniform System Basis of Cultural Phenomena. Summarized Turn to the Researches and Analytical Possibilities	242
<i>Весна Трифуновић</i> , Технике хумора и теорија о социјалним типовима. Теоријско методолошки оквир за анализу вицева као хумористичког фолклорног материјала	243
<i>Весна Трифунович</i> , Техниките на хумора и теоријата за социјалните типове. Теоретично-методологична рамка за анализ на вицозете като хумористичен фолклорен материал	258
<i>Vesna Trifunović</i> , Humor Techniques and Theory of Social Types. Theoretical and Methodological Framework for Joke Analysis as Humoristic Folklore Material	259

Ивица Тодоровић
Етнографски институт САНУ
Београд

Проблематика реконструкције јединствене системске основе културних феномена

Осврт на истраживања и аналитичке могућности*

Основна сврха рада јесте разматрање могућности реконструкције јединственог система елемената културе, као заједничке системске матрице која се налази у основи различитих културних феномена. Текст представља дигресивни извод из монографије која ће се детаљније бавити наведеним питањима, тако да су на овом месту изнесене само основне контуре проблема, презентоване превасходно у виду једне врсте мисаоног експеримента. Читав поступак заснован је, пре свега, на аналитичком сагледавању, односно – на закључцима произашлим из српске (етнокултуролошке и етнолошко-антрополошке) грађе.

Непосредна класификација и (ре)конструкција

Полазишни оквир

У вези с конкретизацијом основних смерница нашег истраживачког приступа, наговештених у апстрактну и начелно изнесених у претходним студијама,¹ методолошки је корисно приступити следећем мисаоном експерименту: замислимо како нам је наложено да у једном тексту, на ограниченом/малом броју страна, у општим

Кључне речи:

јединствени систем елемената културе, реконструкција, заједничка системска матрица, основне контуре, мисаони експеримент, српска грађа

* Овај текст је резултат пројекта бр. 147020 „Србија између традиционализма и модернизације – етнолошка и антрополошка проучавања културних процеса у Србији“, који у целости финансира МНТР РС.

¹ Видети: Ивица Тодоровић, *Ритуал ума – значење и структура литијског опхода*, Посебна издања Етнографског института САНУ 53, Београд 2005, поглавље VIII; в. напомене 8 и 9. Уп. и: исти, *О јединственом систему елемената културе*, Зборник радова Етнографског института САНУ 24, Београд 2008.

цртама (уз немогућност непосредног презентовања мноштва упућујућих шематских представа) сажмемо целокупност културне стварности у одређен број базичних културних категорија.

Суочавајући се са тим задатком – након почетног размишљања – могли бисмо најпре кренути од, на самом почетку видљивог и доступног, општег оквира: културну стварност превасходно формулишу човек и његове интелектуално-језичке могућности, као основни вид испољавања *људског*. Без мишљења и језика култура није могућа, при чему је најсложенији феномен свеукупне стварности – ум, примарно испољен управо кроз језичке, као и психичке манифестације.² Дакле, језички и логички контекст, уз психички, примарно омогућавају егзистенцију културе. С друге стране, наспрам културне стварности налази се природна, биолошко-физичка, која представља други пол класификације феномена који уобличавају целокупну појавност; проблематика односа ова два аспекта биће истакнута у другом делу рада.

У сваком случају, можемо резимирати: човек – служећи се јединственим језичко-интелектуалним способностима као изражајним средствима – формулише културну димензију стварности, чију је оквирну класификацију најсврхисходније иницирати општим сагледавањем људских/антрополошких активности. Наиме, у традиционалним културама управо наилазимо на универзални митопоетски модел света, класификационог типа, који „често претпоставља идентичност (или бар нарочиту повезаност, зависност) макрокосмоса и микрокосмоса, природе и човека“, а „та идентичност објашњава многобројне примере антропоморфног моделирања не само космичког простора и земље у целини већ и свакидашњих сфера – куће, прибора за ритуале, посуђа, одеће, чији су разни делови на језичком и надјезичком нивоу повезани са називима човечијег тела“³ итд. Другим речима, целокупна култура заснована је на антропоморфизацији спољашњег света/космоса/природе, уз помоћ елементарне логичке структурне шеме.

У вези с тим, потребно је приметити да човек практикује радње (мисаоне/психичке, делатне, говорне) из области духовне, социјалне, „психичке“ и базичне, језичко-логичке културе, из чијих образаца произилазе манифестни облици „материјалне културе“, као конкретизоване надоградње ових фундаменталних културних система. Управо усвајање логичко-језичког (базичног) апарата јесте суштинска основа феномена културе, што је савршено видљиво већ на примеру детета, које на изузетно брз, функционалан

² Појава структуралистичког аналитичког приступа у антропологији довела је до непосредног сагледавања начина манифестације структуре ума у различитим културним феноменима. Управо у том контексту и Едмунд Лич наглашава како је Клод Леви-Строс уочио да „вербалне категорије садрже у себи механизам помоћу којег се универзалне структуралне карактеристике људског мозга преображавају у универзалне карактеристике људске културе“ (Edmund Lič, *Klod Levi Stros*, Prosveta, Beograd 1982, 46).

³ В. Н. Топоров, *Митопоетски модел света*, Мостови, год. XVII, св. 2 (66), Београд, април-јун 1986, 136.

начин усваја и примењује језичка правила – тако да је очигледно како примарна језичко-логичка структура урођено егзистира у уму човека, тј. детета.⁴ Дакле, овај језичко-логички апарат је – као што смо већ нагласили – она суштинска културна основа на коју се надовезује надградња изражена кроз свеобухватни систем разнородних видова културног испољавања, превасходно уобличених у форми поменутих оквирних комплекса: 1) духовне културе, 2) социјалне културе, 3) „психичке“ културе и 4) језичко-логичке културе. Наведени културни комплекси су комплементарни, испреплетени и међусобно зависни, тако да, рецимо, не постоји „духовна“ култура без „социјалне“, нити „социјална“ без „духовне“ итд.⁵

Протокултурни систем

Из предоченог концепта произилази, као логична стратегија, да се на самом почетку процеса конструкције јединственог културног системског оквира треба позабавити управо издвајањем базичног психичког, логичког и језичког система, односно – евентуалног синтетичког (примарног) језичко-логичког система, који омогућава феномен културе, тј. културне надградње. Следећи степен конкретизације могао би да подразумева идеју, тј. спознају, да базични логички/језички систем можемо идентификовати са системом који интеракцијски и органски спаја структурну матрицу која сажима елементе суда, као примарне јединице мишљења, а тиме и саме логике (с једне стране), и структурну матрицу *семантичких категорија/базичних појмова*, која би представљала други примарни логички, а уједно и примарни језички пол овог (протокултурног) система. Од раније знамо да управо овакав систем реално егзистира и да његов модел представља основу из које се може извести целокупност базичних језичко-семантичких (на примеру српског језика посведочено – базичних заменичких и прилошких) одредница.⁶

С друге стране, у оквиру трагања за претпостављеном логичко-језичком основном система елемената културе, наведеном моделу се – следећи принцип примарности – могу придружити и други, помоћни протологички модели, од *структуре формирања/одређења појма* (динамички протологички контекст) и *структуре основних релација међу појмовима* (статички протологички контекст) до *базичног аксиоматског система* (фундаментални протологички контекст), као протологичког система који значајно утиче на

⁴ Уп. са резултатима психолингвистичких истраживања Ж. Пијажеа; уп. *Теорије језика теорије учења – Дебата између Жана Пијажеа и Ноама Џомског*, Издавачка књиžарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци 1990.

⁵ Потребно је нагласити становиште да, у контексту овог приступа, „материјална култура“ (раније одомаћени термин у традиционалној „етнолошкој подели“ феномена културе) у ствари представља само формални, оваплоћени/материјализовани израз начела дефинисаних духовним, социјалним и другим аспектима културе, односно – основним људским потребама и датостима.

⁶ В. у: И. Тодоровић, *Ритуал ума*, поглавље VIII; исти, *Митска истина Срба*, Звоник, Београд 2005, поглавље VII.

одређење основног контекста логичког мишљења, односно – саме логике као базичне научне дисциплине (в. одговарајуће елементе/системске целине у оквиру шематске представе 1а).

У сваком случају, претходно назначени специфични структурни оквир – који смо дефинисали управо одредницом *примарни језичко-логички модел* – констатован је као *реалан образац* приликом ранијих истраживања, и његово објективно постојање се уклапа (поред тога што се тешко може доводити у сумњу) у шири концепт протокултурног модела/система, који осим њега потенцијално формирају и поменути помоћни протологички системи. Исто тако, на овај надсистемски контекст се, с друге стране, логично надовезују и аспекти/матрични комплекси који примарно одређују феномен језика, пре свега – *комуникација и значење*, као и они аспекти општег типа који одређују „систем као такав“ (*описити систем/метасистемски контекст*; в. средишњу хоризонталну осу у оквиру поменуте шематске представе 1а).

Ужекултурни систем

Након овога – у контексту покушаја да дијахронијски представимо суштински синхронијску динамику конструкције глобалног културног система – можемо прећи на оквирно сагледавање елемената културног система у ужем смислу. У вези с тим, полазимо пре свега од чињенице да човек, као физичко/телесно биће, има *биолошке потребе и физичка ограничења*, на основу којих изграђује и манифестује своје „*културне реакције/одговоре*“ (као што показује Б. Малиновски), и то у виду базичних социо-културних категорија (од заштите, интендантуре и хигијене до науке, уметности итд.).

Затим, у оквиру промишљајућег структурисања стварности и егзистенције (у циљу практичног и непосредног деловања), човек се, почев од базичне културно-биолошке категорије *сродничког система* и с њим повезаног базичног *вредносног система*, друштвено организује кроз формалне и неформалне *институције*, у директној релацији са неизоставним формулисањем своје *идентитетске припадности* (в. *протокултурну осу* и *осу културне надградње* у шематској представи 1а; детаљније представљање елемената ове *базичне матрице социјалне културе* в. у шематској представи 2б).

Осим тога, он формулише одређене, стандардизоване системе веровања (*митски контекст*) и системе понашања (*ритуални контекст*), а све то на основу условљених датости образаца колективне психе – *архетипова*, тј. *архетипских представа*. На овај начин, он уобличава духовну културу као кључни вид културног усложњавања и надградње (у односу на базични језичко-логички контекст; в. *проторелигијску осу* и *иницијацијску осу* у шематској представи 1а).

С друге стране, већ смо нагласили да човек уобличава и испољава своју психичку, језичку и логичку (протокултурну) димензију, које

представљају основу културног феномена и свих његових манифестација, односно – знаковно-језички комуницира (*базични језички контекст*), логички рашчлањује, именује и дефинише ствари око себе и у себи (*базични логички контекст*), организујући стварност у складу са датостима психе и особина личности (*базични психолошки контекст*); в. средишњу хоризонталну осу у 1а.

Глобални културни систем

Када, дакле, поседујемо овај општи класификациони оквир, потребно је упоредити предочене, оквирно изнесене елементарне категорије – како међусобно, тако и са аналогним системским целинама (насталим као покушај класификације аспеката културе), које су формулисали различити аутори, односно – које су констатоване и издвојене током различитих истраживања феномена из области културе.

У том смислу, видећемо да постоје управо категоријални системи који су комплементарни и који се органски повезују у моделски оквир у знатној мери подударан са изнесеним базичним културним концептом.⁷ Категоријалне системе из овог семантичко-моделског оквира износили су управо класици антрополошког мишљења (Б. Малиновски, В. Проп, К. Г. Јунг, А. Ван Генеп, Р. Барт, К. Леви-Строс, В. Н. Топоров и други).⁸ Када ове закључке/категоријалне системе упоредимо са резултатима етнокултуролошких истраживања спроведених са управо тим, посредним циљем (односно са резултатима наших структурно и ка разоткривању јединственог система образаца усмерених истраживања, спроведених на српском етничком

⁷ Наравно, приликом излагања ове проблематике могли смо кренути и обрнутим путем, који је и логичан са становишта истраживачке динамике: на основу базичних културних класификација различитих аутора (као и сопствених истраживања) могли смо доћи до општег културног нацрта, односно – до наведеног *полазишног оквира* који смо за потребе овог рада представили на првом месту. У пракси, једино синергијским и синхронијским, паралелним упоређивањем и праћењем релевантних чињеница и културних димензија долазимо до конкретизованог сагледавања класификацијских основа јединственог система; с тим у вези, можемо конструисати и *модел опште методолошке динамике (структурни модел 1б)*.

⁸ В. пре свега: Бронислав Малиновски, *Научна теорија културе*, у: *Магија, наука и религија*, Просвета, Београд 1971; Vladimir Prop, *Morfologija bajke*, Prosveta, Beograd 1982; isti, *Historijski korijeni bajke*, Svjetlost, Sarajevo 1990; Арнолд Ван Генеп, *Обреди прелаза*, Српска књижевна задруга, Београд 2005; Klod Levi Stros, *Strukturalna antropologija*, Stvarnost, Zagreb 1977; Карл Густав Јунг, *Човек и његови симболи*, Народна књига, Алфа, Београд 1996; isti, *Psihološki tipovi*, Matica srpska, Beograd 1977; Ролан Барт, *Књижевност, митологија, семиологија*, Нолит, Београд 1971; Е. Лић, *Klod Levi Stros*; V. N. Toporov, *Drvo sveta*, Savremenik 9-10, 1986, итд. О феномену културе у општем контексту видети, рецимо, у: *Spisi o kulturi (izbor tekstova sačinio Zoran Avramović)*, Beograd 2006; Е. Лић, *Kultura i komunikacija, XX vek*, Beograd 2002.

простору)⁹, долазимо до непосредних решења и хипотеза у контексту предлагања системских начела и конкретних елемената глобалног културног модела/система (комплетни, органски уобличени *јединствени систем елемената културе*; в. шематску представу 1а) – у смислу и практичног и теоријског концепта, са циљем да се обухвате категорије културне стварности.

Нагласићемо да су иницијални подстицај за конкретизацију глобалног система представљали, пре свега, констатовање/уочавање *примарног језичко-логичког модела* (који непосредно произилази из система специфично повезаних заменица и прилога српског језика),¹⁰ али и издвајање тзв. *примарне митске матрице* – настале као резултат проучавања српске бајке и митолошких система.¹¹ Ови модели представљају јасно уобличене системске целине, које се складно уклапају у предочени концепт трагања за јединственим системом елемената културе. Наведени *примарни језичко-логички модел* (као јединствени систем који обједињује базични модел *суда* и *семантичких категорија*; *структурни модел I*) представља реално постојећи систем, који се заснива на сложеном структурном обрасцу хармонијских и симетријских карактеристика. Овај формални модел је такве природе (испољава јасне хармонијско-симетријске карактеристике, јасно се сагледава у контексту живог језика и доказано је универзално присутан у различитим димензијама стварности) да нам се намеће идеја о њему као о иницијалном оквиру/систему који указује на могући начин организовања базичних елемената/категорија претпостављеног јединственог културног система, односно – на универзалну „унутрашњу“ логику (чије претпостављено постојање представља очекиван и логичан „одговор“ на чињеницу свеприсутности хомологних структурних образаца у већем броју, наизглед неповезаних, појава). Наиме, структурни образац на којем је заснован овај модел проналазимо у низу различитих културних (али и природних) феномена.

Илустративни контекст конкретних примера

Погледајмо, илустрације ради, како се аналогни систем (примарна форма: 9+8) директно испољава већ у прастарим митолошким представама. Тако се, рецимо, у средишту староегипатских религијско-митолошких концепција, као *прапочело*, налазио хаос праисконских вода, који је био: 1) „дубок“, 2) „бескрајан“, 3) „мрачан“ и 4) „неприметан“, а „сваку од ове четири особине оличавао је по један пар хтоничних божанстава – Нун и Наунет, Хух

⁹ И. Тодоровић, *Ритуал ума*; исти, *Митска истина Срба*; исти, *Прилог реконструкцији базичног митолошког кода српске народне религије – Митска бића Тамнаве*, Гласник Етнографског института САНУ ЛП, Београд, 2004; исти, *Слично и супротно – прилог проучавању комуникацијске структуре магијског мишљења у народној медицини*, Етнокултуролошки зборник XI, Сврљиг, 2006-2007 итд.

¹⁰ В. поглавље VIII у: И. Тодоровић, *Ритуал ума*; в. поглавље VII.2 у: исти, *Митска истина Срба*.

¹¹ В. у: исти, *Митска истина Срба*, 179-181, 189-190, 230-239.

и Хаухет, Кук и Каквет, Амун и Амаунет – који су сви заједно чинили Огдоад Хмун, 'град осморке'¹². Даље, „Атум је настао из Нуна, праисконске воде, и створио Шу и Тефнут, ваздух и влагу. Из њиховог споја проистекли су Геб, бог земље, и Нут, чија су деца била Озирис, Сет, Изиди и Нептис“.¹³ Овде, дакле, непосредно сагледавамо управо примордијални образац 9+8 (*структурни модел 2*), карактеристичан и за *примарни језичко-логички модел*.

Сличне структурне моделе проналазимо и у старокинеској традицији и митолошким представама, као и у најзначајнијим сакралним текстовима на којима почива савремена цивилизација (Библија), у српској народној традицији итд.¹⁴ Аналогне обрасце примећујемо и међу најсложенијим моделима крстоношког ритуала (*структурни модел 3*), али и као базично структурно начело шаховског система, у „јунговским“ структурним представама, у класификацији природне стварности и одговарајућих категорија итд.¹⁵

Сви ови показатељи – хомологни структурни обрасци, односно комплементарност и бројност структурно-семантичких аналогичности наведеног типа – указују на то да управо предочени (9+8/9+1+9) модел чини онај претпостављени универзални образац, тј. могућу форму, која сажима неке од основних категорија наше стварности, а тиме и укупног културног феномена.¹⁶

Према томе, требало је утврдити да ли се покушаји издвајања суштинских културних принципа и манифестација могу представити кроз одговарајуће структурне моделе овог типа. И испоставило се да је управо то био случај са уоченим моделима: они се, уз извесне измене и прилагођавања, махом складно уклапају у предочене структурне обрасце који, као што смо назначили, имају универзално испољавање, односно – присутни су у различитим временима, просторима и областима културне стварности, и то преваходно у феноменима/контекстима од особеног или суштинског значаја.¹⁷

¹² Artur Koterel, *Rečnik svetske mitologije*, Nolit, Beograd, 1998, 62.

¹³ Исто, 62.

¹⁴ В. рецимо старокинеске примере Минг танга/Плана поделе кинеског царства, Фенг-шунја, Ји-Ћинга и сродне симболике; в. у: И. Тодоровић, *Ритуал ума*, 401-417. Обратити пажњу на модел који заједно формирају Минг танг и План поделе кинеског царства у: исто, 440.

¹⁵ В. поглавље VIII у: И. Тодоровић, *Ритуал ума*. В. структурни модел најсложенијег, гулијанског крстоношког/литијског опхода у: исто, 99; 134-135; 424.

¹⁶ В. поглавље VIII у: исто; посебно обратити пажњу на структурне представе изнесене у: исто, 421-425.

¹⁷ В. И. Тодоровић, *О јединственом систему елемената културе*.

Хоризонти општијих и комплементарних система – дигресивни заплет

С обзиром на мноштво уочених аналогича, саобразно потенцираним смерницама левистросовског приступа, усуђујемо се да кренемо и корак даље, иако ће наредни део текста, могуће је, збунити читаоца – уколико се има у виду широк посматрачки оквир и неопходност додатних објашњења проблематике која у антрополошком кључу до сада није разматрана и која у контексту овог рада има изван „допунски“ и додатно дигресивни карактер.

Аналогије културних и природних феномена

Као што смо већ поменули, предочени „укупни“ модел периодног система елемената културе подржавају и компаративни увиди у структурне матрице које сажето представљају природну стварност. С тим у вези, можемо говорити и о контексту могућности стремљења у правцу (ре)конструкције хипотетичног *јединственог периодног система елемената (живе и неживе) природе* (подразумева се – комплекснијег од периодног система хемијских елемената). Са становишта структуролошке парадигме, и овако формулисан модел/систем представља подсистем у односу на хипотетички, али такође (у истом методолошком кључу) наслутљиви, *глобални/универзални систем*, који потенцијално обједињује – у датим оквирима – концепције „периодног система елемената културе“ и „периодног система елемената природе“. Наиме, међу структурама приметним унутар базичних нивоа организације материје такође уочавамо непосредно присуство осмочланих/деветочланих модела, као и усложњених деветнаесточланих/седамнаесточланих, и на њима заснованих сложенијих модела – какве смо уочили у оквиру културних система, односно унутар структуре свеобухватног парадигматског културног модела (в. шематску представу 3). Ово се односи и на кварковско-глуонски и на атомски ниво, као и на ниво хемијских елемената, генетско-молекулски ниво итд.¹⁸ Према томе, људско опажање природе¹⁹ – са становишта овако конципиране *структурологије* – показује прилично индикативне аналогиче са културним моделима, тј. са изнесеним обрасцима структурног опажања културе.

¹⁸ О овоме ће се говорити у опширнијој студији/монографији која је у припреми. Такође, в. и поменуто ауторову студију *О јединственом систему елемената културе*; у наведеном тексту предочене су шематске представе и *структурни модели* (у оквиру комплекса 1-18) који недостају у овом раду (*структурни модели* 4-11, који упућују на конкретне категоријалне системе у оквиру јединственог система елемената културе). У поменутом тексту изнесене су и конкретизованије представе културних категорија него у овом сажетом осврту.

¹⁹ Наиме, ми овде констатујемо објективно постојеће идејне системе, који сведоче првенствено о *опажању* природе, при чему не тврдимо да је безусловно реч о апсолутно реалним моделима.

Подсистеми и унутрашње структурне релације

С друге стране, усложњавања претходно назначених/предочених модела итекако су могућа и у другом правцу. Целокупни универзални модел, у датом контексту, заједно са његовим подсистемима, можемо замислити и представити као сложени комуникацијски, комплементарно-интеракцијски систем (обједињен специфичном унутрашњом структуром, у смислу формално-логичке подлоге сваке од појединачних структурних целина, које заједно сачињавају јединствени систем). Наиме, спроведена структуролошка истраживања указују на то да – у оквиру предложеног општег динамичког система – сваки од наведених, произилазећих базичних релационих комплекса поседује могућност формирања интеракцијског дуалног система (кроз базични релациони оквир $9+8/9+1+9$, који формира реални комбинаторни принцип $8 \times 8 = 64$; в. шематску представу 3). При томе, сваки од ових комплекса потенцијално формира и конкретни усложњени/парадигматски модел са карактеристикама *општег система*: реч је о сложеном седамнаесточланом обрасцу (са базичном унутрашњом структуром $19+81+17$ и са више парадигматских варијантних могућности унутрашњег преобликовања и манифестације; *структурни модел 12*; в. поменути шематску представу 3), у непосредној вези са иницијалним *примарним језичко-логичким моделом* (али и са – такође аналогним – природним моделима, пре свега са структуром периодног система хемијских елемената). Дакле, наведена „унутрашња“ структура упућује на квалитативну унутарсистемску – дуално уобличену – организацију (аналогно, између осталог, и паралелним обрасцима уоченим у представама јединственог система хемијских елемената; *структурни модел 13*), тј. указује на базични градивни принцип. Овај конструкцијски структурни модел испољава се потенцијално у свим – у универзални модел укљученим – системима (а у вези са њиховом општом системском организацијом и могућностима усложњавања). У посматраним системима су, више или мање видно, назначене и специфичне унутарсистемске целине, тј. групе елемената које у односу на друге (групе и елементе) представљају засебни комплекс, формирајући унутрашње семантичке осе. Другим речима, унутар општег формалног модела, који се налази у основи целокупног система (као и унутар посебних модела), уочавамо више *варијантних подсистема*, унутрашњих структурних облика и могућности – *на сличан начин* манифестно реализованих у различитим феноменима културе и природе.

Базични модели

Још једном подсећамо да нам је као модел на основу којег реконструирамо општи формални оквир послужио управо проширени *примарни језичко-логички модел* (који радно можемо назвати и моделом *примарне структуре мишљења*). У контексту структурне дескрипције овог система, пре свега, уочавамо повезаност *средњињег подсистема 81* (9×9) и њему аналогног *подсистема 64* (8×8) – које детектујемо и као структурне основе периодног система хемијских елемената, с једне стране, и генетског

кодног система, с друге стране (*структурни модел 14*).²⁰ Исто тако, уочавамо и друге могуће, варијантне подсистемске оквире (м78/79, м84 итд.), који су непосредно повезани са поменути, општим 117(118)-чланим системским оквиром и другим произилазећим усложњеним системима (*структурни модел 15*).²¹ Међутим, суштински и иницијални подсистемски ниво овог општег модела уобличавају базични комплементарни системи – *примарни динамички систем м17* и *примарни статички систем м19* (из којих синхронијски проистиче *примарни централни систем м81/64*)²², односно – вишеструко помињани *базични структурни оквир 9+1+9/9+8*.

У вези с базичним системом промене (*општи формални парадигматски модел м117/118*), сагледавамо и базични варијантни спектар могућности разматраног система, који се може посматрати на више нивоа.²³

²⁰ В. универзалистички конципиране идеје, изнесене у крајње мултидисциплинарно конципираним радовима и текстовима Милоја М. Ракочевића (в. на пример *О универзалном коду природе*, Просветни преглед 1721, март 1990; *Univerzalna svest i univerzalni kod*, у: *Svest – naučni izazov 21. veka*, Ћигоја штампа, Београд 1996), уз различите реконструкције структуре (као и бројних структурних аспеката) система хемијских елемената и генетског кода; уп. и монографију: М. М. Ракчевић, *Гени, молекули, језик*, Научна књига, Београд 1990; *isti*, *Logic of the Genetic Code*, Naučna knjiga, Београд 1994.

²¹ На овом месту не можемо детаљније образлагати предочене системе, па их само наводимо; већ је наглашено да ће конкретне представе бити изнесене у опширнијој студији. Посебно указујемо на непосредну подударност система уочених у природи и ових формалних система (в. следећу напомену), до којих долазимо првенствено на основу културних модела, пре свега на основу *примарног језичко-логичког модела*, али и поређењем сасвим разнородних феномена.

²² Примера ради, у овом контексту би се наведени 19-члани систем могао упоредити са базичним атомским моделом (о чему ће бити више речи у наредним студијама), 17-члани систем – са базичним хромодинамичко-глуонским концептом/моделом („боје“ и глуони), 81-члани систем – са општим моделом хемијских елемената конструисаним у складу са бројем природних изотопа, а 64-члани систем – са општим генетским моделом, у непосредној вези са аналогним 19/20-чланим подсистемом, који одговара базичној систему аминокиселина: 19 базичних аминокиселина + иницијални метионин, у смислу 19/20 основних информација (а што упућује на сложенији систем/модел 84) итд. Овде свакако треба придодати и неуобичајене, а изузетно уочљиве аналогije са проширеним базичним моделом категоричког силогизма у логичким представама (из система од 64 могућа модуса категоричког силогизма произилази 19 правилних модуса), чиме долазимо до непосредног сагледавања аналогних структурних модела који повезују живу природу (генетски кодни систем), неживу природу (систем хемијских елемената), логику/мишљење (општи систем категоричког силогизма/базичног закључивања) и језик/мишљење (примарни језичко-логички систем/структура суда + семантичке категорије); овим потенцијално успостављамо/(ре)конструисемо и *свеобухватни универзални структурни модел (структурни модел 17)*, чије се – претходно наведене – премисе свакако намећу као легитимни научни проблем.

²³ Иако ово (услед недовољно простора за детаљнија објашњења) може изазвати забуну код читаоца, покушајмо да илуструјемо/поменемо неке аспекте ове проблематике. Рецимо, наведени варијантни спектар можемо посматрати на нивоу парадигматског тројства (усложњавања) које сачињавају: 1) *општи системски модел (19-81-17)*, 2) *интерактивни усложњени образац промене* (на плану усложњеног хипотетичког интерактивног

Исто тако, неопходно је нагласити и како непосредну аналогију 1) *паракултурном моделу* (фундаментални и иницијални културни оквир) представља 2) *опити културни модел* (примарни културни системски контекст), који претендује на обједињавање културних категорија у ужем смислу (в. у шематској представи 1а). Овом приликом – илустрације ради – шематски предочавамо *базичну матрицу социјалне културе*, као један од кључних аспеката *општег културног модела* (в. шематску представу 2б). Наравно, као што смо већ нагласили, подразумева се да ова проблематика захтева додатна објашњења, али је било неопходно изнети и овакав сажети преглед структурних модела, посебно значајних за наш приступ. Уз помоћ три – током досадашњег излагања поменуте – базичне шематске представе (1а, 2б, 3) покушали смо да, у оквирима овога рада, непосредније укажемо на барем неке од претходно наведених системских комплекса и релација.²⁴

Финални пресек

На самом крају је потребно, у виду три сасвим кратка осврта, додатно истаћи поједине закључке који уобличавају изнесени хипотетични/радни модел, без претензија на то да дефинитивно уоквиримо или пак проширимо претходно излагање.

1) Језичко-логички оквири класификационог модела културе

Једна од суштинских ставки предочене концепције културе и конструкције одговарајућег свеобухватног модела своди се на фокусирање становишта да су феномен културе и испољавање различитих културних појава могући, пре свега, на основу примарних психолошких, лингвистичких и логичких датости, заснованих на базичним принципима мишљења. Ове примарне психолошке, лингвистичке и логичке категорије иницијално формирају базични или *протокултурни систем*, а до њих долазимо на

системског обрасца можемо разликовати *прототипски статички опити систем* (19-171-19) и *прототипски динамички опити систем* (17-153-17)) и 3) *финални динамички модел усложњавања* (19-1053-117). Ови системи – полазећи од општег системског модела – у контексту нашег приступа уобличавају тзв. *глобални синхронијски систем*, тј. *супермодел*. Паралелно с тим, на нивоу проширеног системског обрасца промене разликујемо: 1) *примарни варијантни модел* (79-118-79) и 2) *проширени варијантни модел* (118-175-118). Од других произилазећих модела издваја се (својом универзалном присутношћу) *модел јединствених елемената м84 (структурни модел 18)*. Овде треба нагласити да примарни варијантни модел (м79-118-79) у датом контексту одговара односу протона, неутрона и електрона у атому злата (чији је положај у оквиру периодног система елемената, по неким ауторима, управо положај "златног пресека", односно хармонијског средишта; уп. М. Ракочевић, *Хармонија периодног система хемијских елемената*, Флогистон 7, Београд, 1998, 177). С друге стране, базична структура проширеног варијантног модела (м118-175-118) непосредно одговара претпостављеном односу протона, неутрона и електрона последњег, 118. елемента, у оквиру стандардног периодног система.

²⁴ Сви релевантни структурни модели са одговарајућим шематским представама биће предочени и детаљно разматрани у најављеној монографији.

објективан начин, с обзиром на то да су засноване на свеprisутним универзалним обрасцима и да људски ум (кроз језичке манифестације) функционише у складу са овим елементарним одређењима.

С друге стране, култура у ужем смислу заснива се на категоријама (типа – систем сродства, друштвене институције итд.), које неизоставно – више или мање непосредно – произилазе из ових базичних психолошко-лингвистичко-логичких датости културе, представљајући културно-биолошку, као и у класичном смислу културну надградњу наведених основних елемената (у складу са интелектуалним и архетипским условљеностима протокултурних и изведених културних установа, тј. категорија). Према томе, и сложене (односно најсложеније) културне манифестације – од науке до уметности – логично се базирају на овим основним културним начелима/принципима, који су архетипски и логички условитељи свих облика културног усложњавања и надградње, а они сами су, услед тога, органски уклопљени (као саставни делови) у овако конципирани, јединствени *периодни систем елемената културе* – заснован на утврђеним обрасцима промене (са нагласком на комплементарно-супротним релацијама базичних елемената, тј. категорија).

2) Универзални структурни обрасци

У вези с претходним, још једном треба подвући да је у различитим културним феноменима могуће уочити аналогне структурне обрасце, при чему је њихова сродност такве природе да се логично јавља и хипотеза о постојању „скривеног“, јединственог базичног система, на којем се заснивају многобројне појаве из домена културе.

До конкретизоване представе општег/сажетог културног модела – у смислу основног обрасца концепта *периодног/јединственог система елемената културе* – стижемо преко форме и потврђене реалности иницијалног *примарног језичко-логичког модела*. Након претходно спроведених истраживања – са циљем да пронађемо (заједнички) формални образац који се налази у основи феномена културе – долазимо до фундаменталног (деветнаесточланог/седамнаесточланог) синтетичко-аналитичког оперативног оквира, аналогног структурној бази поменутог *примарног језичко-логичког модела*. Другим речима, постоје основане назнаке које нас усмеравају у правцу интуиције (а касније и спознаје) да резултате сажимања елемената феномена културе до којих смо дошли можемо представити управо преко овог структурног обрасца, који – као објективно уочљиву основу, тј. категорију – констатујемо унутар различитих културних и природних система.²⁵

²⁵ Као што је већ наглашено, овај базични формални систем претендује да представи основне обрасце аспеката културе у оквиру сажете структурне матрице – састављене од међусобно органски повезаних и плански уклопљених (системских) елемената, при чему се све релације појављују као логични аспекти општег модела. Тако у предложеном финалном моделу (уколико га представимо шематски, руководећи се унутрашњим сличностима)

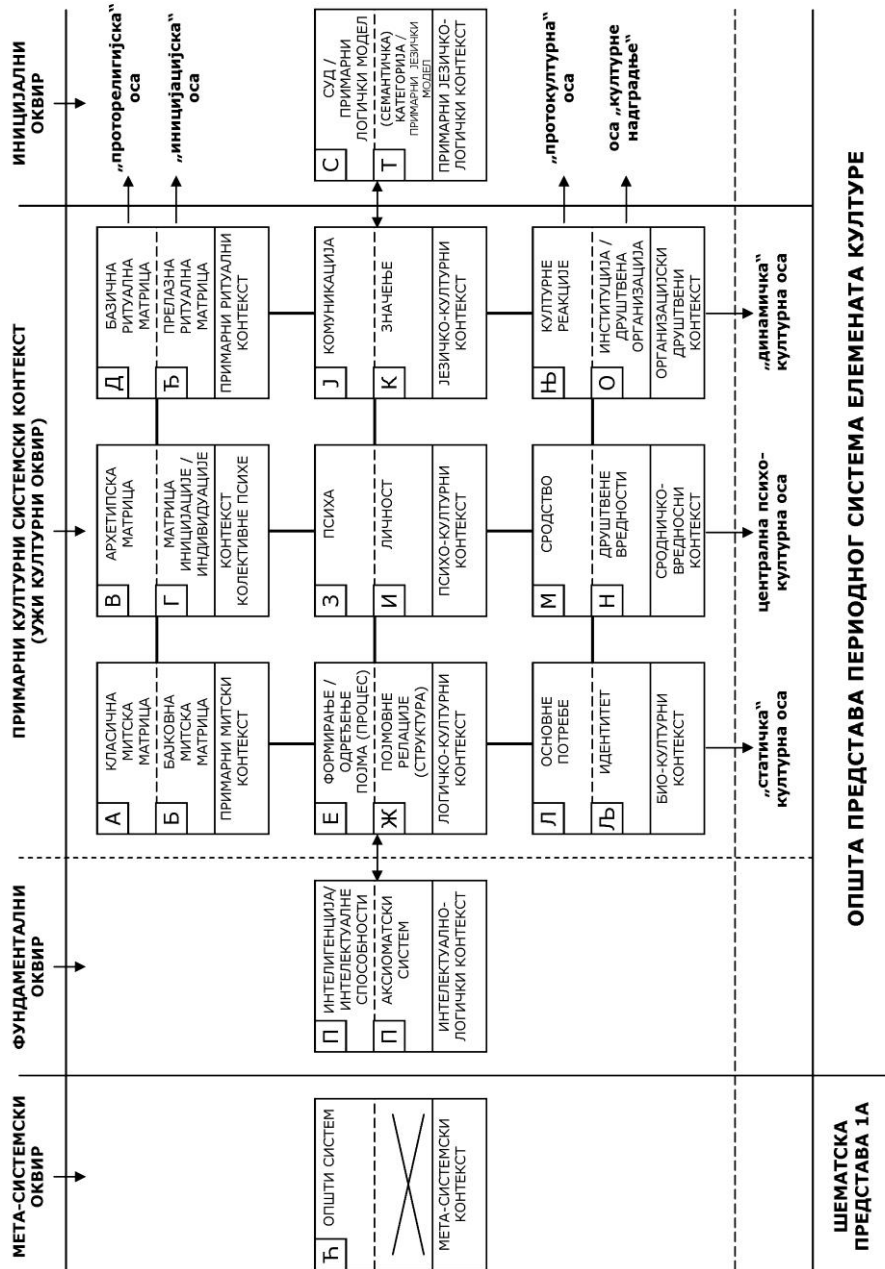
3) Завршни осврт

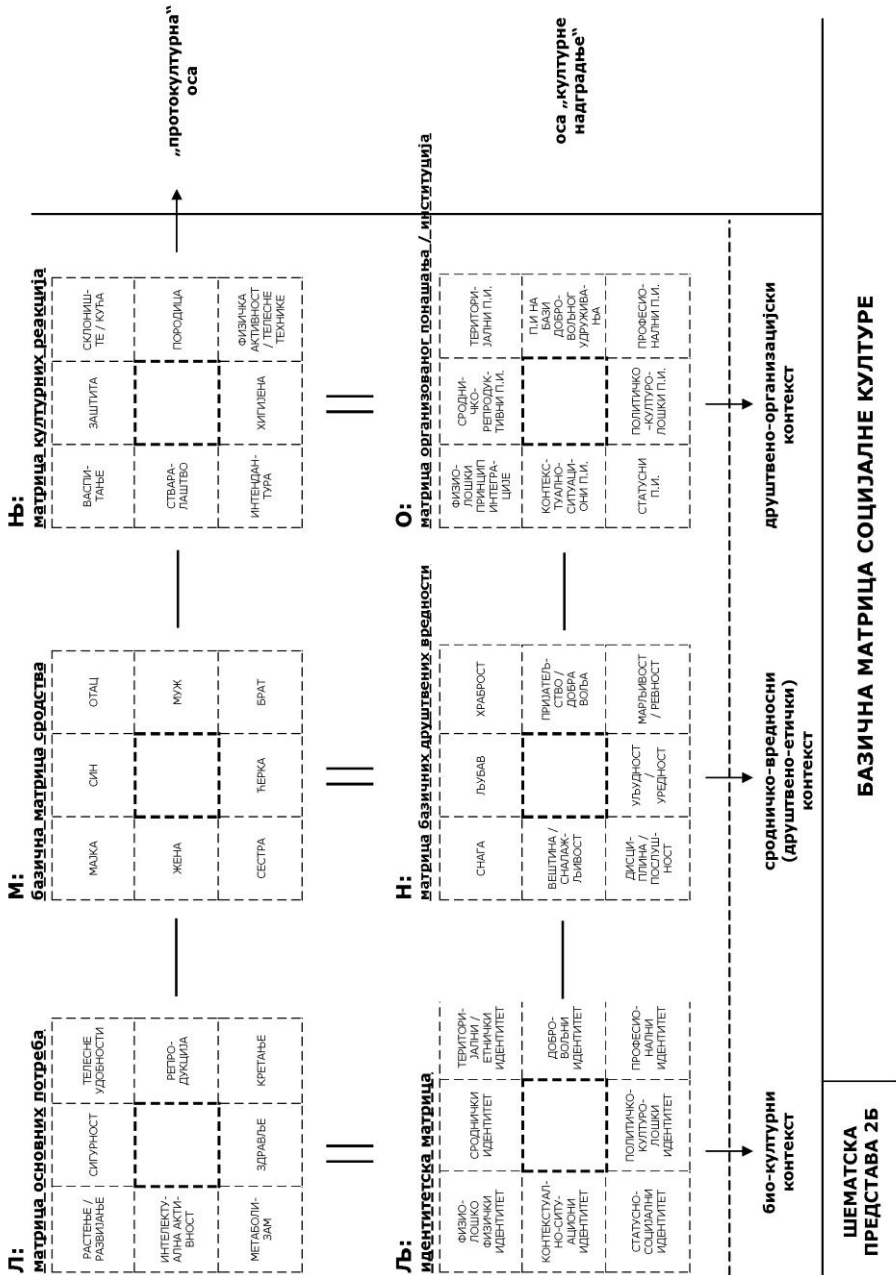
На крају треба подвући и то да је у оквиру нашег ауторског пројекта развијана истраживачка нит која се бави проблематиком детектовања/постојања универзалних структурних образаца, паралелно са развијањем оне нити која се усмерава на разматрање базичних и најсложенијих образаца духовне културе Срба, од најзначајнијих ритуала и митова традиционалне културе до савремених идејних система. На овај начин тежи се сагледавању свеобухватне слике, која се испољава како у конкретном (српски народ и његова култура, у смислу конкретног народа и конкретне културе), тако и у општем облику (универзални обрасци културе и мишљења).²⁶

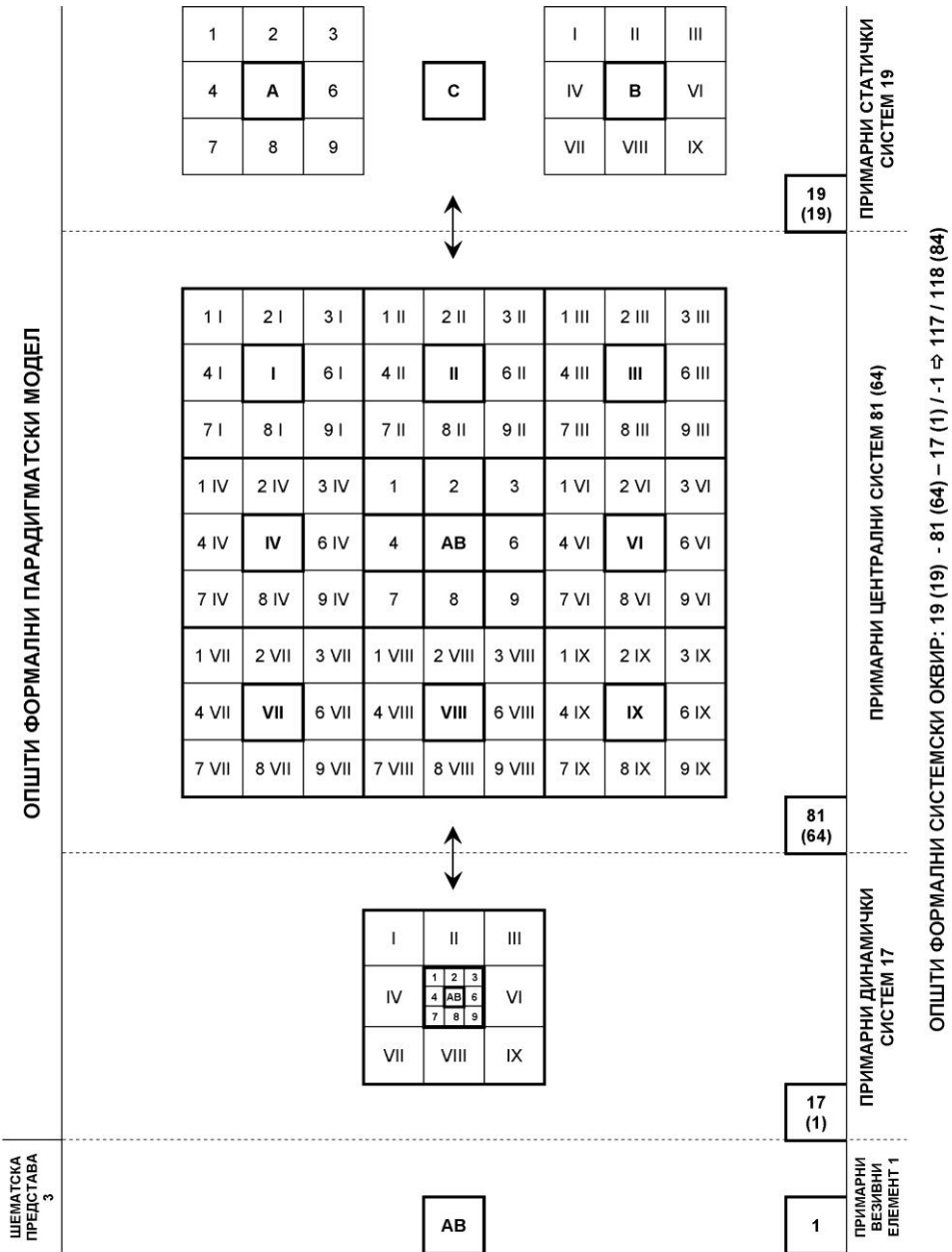
Уверење нашег приступа је у томе да резултати до којих долазимо – користећи се одговарајућим *структуролошки модификованим* методолошким поступцима, базираним на хипотези о постојању хомологних структурних образаца који се (партиципирајући у општем, свекомуникацијском јединству) надовезују једни на друге, од базичне структуре мишљења до конкретних митова и ритуала – могу бити подстицајни и сугестивни у смислу представљања путоказа ка непосредном уочавању јединствене структурне основе културне и опште стварности, као и (из одговарајуће антрополошко-структуролошке перспективе јасно уоквирених) базичних принципа феномена највеће сложености, феномена функционисања Ума/ума.

можемо јасно сагледати унутарструктурне односе, представљене одговарајућим семантичким осама, које указују на подкомплексе присутне у општем културном систему.

²⁶ Уп. са претходним ауторовим студијама; в. напомену 9.

Ивица Тодорович

Проблематиката за реконструкцијата на общата системна основа на културните феномени

**Кратък преглед на изследвајата
и на възможностите за анализ**

Въз основа на ясните аналогии на базисните структурни релации, откривани в различните културни феномени, може да се говори за възможната (ре)конструкција на уникалната система на културния елемент, в смисъл на обща основа на целокупната културна реалност. Конкретизацијата на този замисъл осъществяваме посредством набљудението върху структурните прилики, съществуващи в рамката на базисните образци на най-важните феномени на традиционната духовна култура на сърбите, в резултат на което в предходни наши изследвания беше формулирана теоретична концепција за пројавата на универсална структура на мисленето в културните феномени, преди всичко в ритуалите и митовите. От друга страна и подходите, и резултатите, до които достигат някои от най-изтъкнатите класици на антропологичната мисъл (преди всичко Кл. Леви-Строс, Вл. Пропп, Бр. Малиновски, А. Ван-Женеп, К. Г. Јунг и др.), допринасят непосредствено за оформянето на идејата за възможността за конкретизирана реконструкција на обща система на културните образци.

Клучови думи:

обща система на елементите на културата, реконструкција, обща системна матрица, основни контури, мисловен екперимент, србски материали

Ivica Todorović

The Problem of Reconstruction of Uniform System Basis of Cultural Phenomena

Summarized Turn to the Researches and Analytical Possibilities

On the basis of clear analogies of the basic structure relations noticed inside of different cultural phenomena, it is possible to speak about possibilities of (re)construction of the uniform system of cultural elements, in the sense of common basis of complete cultural reality. The concretization of this idea is achieved through the perceiving of structural similarities of existing basic patterns of the most important phenomena of traditional spiritual culture of Serbian people. In the previous studies this resulted in formulation of theoretical concept of manifestation *universal structure of thought* in cultural phenomena, above all in rituals and myths. On the other hand, approaches and results of the most eminent classics of anthropological thought (above all Claude Levi-Strauss, V. Propp, B. Malinowski, A. Van Gennep, K. G. Jung and others) give direct contribution to the formation of the idea about possibility of concrete reconstruction of uniform system of cultural patterns.

Key words:

uniform system of cultural elements, reconstruction, common system matrix, basic contours, thoughtful experiment, Serbian material

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.7(497.11)(082)

39(497.11)(082)

316.4(497.11)(082)

316.7(497.2)(082)

39(497.2)(082)

316.4(497.2)(082)

КУЛТУРНЕ паралеле : свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду = Културни паралели : всекидневната култура в постсоцијалистическия период / уредник Зорица Дивац. - Београд : Етнографски институт САНУ, 2008 (Београд : Академска издања). - 259 стр. : граф. прикази, табеле ; 24 см. - (Зборник / САНУ, Етнографски институт ; 25)

Радови на срп., буг. и енгл. језику. - Тираж 500. - Резимеи на буг., енгл. и срп. језику уз сваки рад. - Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-7587-047-0

1. Уп. ств. насл. 2. Дивац Зорица [уредник]

а) Културни идентитет - Србија - Зборници

б) Културни идентитет - Бугарска - Зборници

с) Свакодневни живот - Етнографска истраживања -

Србија - Зборници д) Свакодневни живот - Етнографска

истраживања - Бугарска - Зборници е) Друштвене

промене - Културни аспект - Србија – Зборници

ф) Друштвене промене - Културни аспект - Бугарска -

Зборници г) Култура - Транзиција - Србија - Зборници

х) Култура - Транзиција - Бугарска - Зборници

COBIS.SR-ID 150950412